

LA SANITAT I LA HIGIENE A LLEIDA EN TEMPS DE JACME D'AGRAMONT (segle XIV) *

JOSEP LLADONOSA

Coneixem l'estat sanitari de Lleida en començar el segle XIV no pas per les actes del Consell General de la Paeria (el règim municipal de la ciutat des del 1264), les quals han desaparegut, sinó per la carta de fundació de l'Estudi General lleidatà, instituït per Jaume II l'1 de setembre de 1300.

Ja sabem prou que els primers catedràtics de la Facultat de Medicina d'aquella antiga Universitat eren professors de l'Escola de Montpeller. I també coneixem la intervenció de mestre Arnau de Vilanova durant els treballs inicials de la dita fundació. En una lletra d'aquest cèlebre galè català adreçada l'any següent a Jaume II de Catalunya-Aragó i que donà a conèixer Gaya i Massot, mestre Arnau anunciava al rei la tramesa d'un tractat mèdico-filosòfic per tal que *poni faciatis exemplar in statione novi ac Generalis Studii, videlicet Ilerdensis*.

A més a més, Arnau de Vilanova, recomanava al monarca que el text lliurat fos exposat al local de l'*Estacioner* o llibreter encarregat de la venda de textos escolars, que segons el privilegi fundacional estava situat vora l'església parroquial de Sant Martí a la qual pertanyerà durant segles el nou centre docent. Dissortadament no posseïm cap catàleg que ens pugui assegurar amb certesa quins foren els autors i comentaristes que informaren les aules de l'Estudi.

Arnau de Vilanova, d'ascendència lleidatana, estigué, doncs, interessat per l'èxit i el bon funcionament de les noves escoles, tant per la doctrina a ensenyar com per la bona qualitat dels mestres. És probable, que, per la seva condició de metge i conseller de Jaume II, i també per afecte a la terra dels seus avantpassats, fou eficaç la seva participació d'home competent i de consell en les orientacions científiques dels primitius estatuts, que sabem que foren redactats per un jurista procedent de Valls, misser Pere Desvalls.

On entenem, però, amb més seguretat la participació d'Arnau de Vilanova, és en la clàusula (refrendada per Alfons el Benigne l'any 1327),

* Més concretament, des d'Arnau de Vilanova fins al dit Jacme d'Agramont.

on tracta de mesures higièniques i disposicions sanitàries per a l'embelliment dels encontorns de l'Estudi i de cara a la bona salut dels universitaris. És clar que només ens movem dins el camp de la hipòtesi. La clàusula expressada quedà plasmada dins les *Ordinacions antigues del Studi General de Leyda*, còdex avui custodiat a l'arxiu de la catedral de Lleida.

Tanmateix, en la redacció d'aquests estatuts, s'hi aprecia la influència de persones preocupades per la salut pública, homes d'experiència i plens d'esperit moguts per la raó conscient, que si bé seguien al peu de la lletra l'ensenyament tradicional de la Medicina, posseïen la intuïció suficient i, sobretot la plena consciència d'un deure a complir en veure com en ple segle XIV les clavegueres davallaven descobertes des de la costa del Castell fins a la plaça de Sant Joan. No és inversemblant que un d'ells fos el nostre Arnau de Vilanova que trobem a Lleida vers el 1305, dins el quinquenni transcendent per a la consolidació definitiva de l'Estudi.

Els primers catedràtics de Medicina del dit Estudi, potser no influïren en les esmentades providències. Un d'ells, Guillem Guaubert de Bessiers, de l'Escola de Montpeller, i recomanat per Jaume II, vingué a Lleida des d'Avinyó, on residia. Féu bona feina a vora el Segre i li fou encomanada la traducció de l'àrab al llatí d'alguns tractats de Galè, Hipòcrates, Avicenna i Rasís que posseïen els rabins de l'aljama israelita de Lleida, tractats bàsics aleshores per als estudis mèdics.

La presència d'aquest físic, així com la de mestre Pere Colom, catedràtic l'any 1326, degué influir sobre els prohoms de la ciutat de Lleida. Això ens pot explicar per què hi ha tantes ordinacions sobre higiene en el decurs de la primera meitat del segle XIV. Ja en la sessió del 21 de setembre de 1300 (tres setmanes després d'aparèixer el privilegi fundacional de l'Estudi) es reuní el Consell de la paeria per tal d'aplicar les mesures abans mencionades. Després apareixeran les del 1327 i del 1340. En aquella convocatòria, presidida pel paer en Cap Pere de Vacca, i amb assistència de 47 ciutadans, alguns juristes i representants de l'Església, queda força de manifest que la presència a Lleida de l'element universitari estimulà els organismes públics a una política sanitària abans desconeguda.

Entre altres acords, hom va determinar que les aules de l'Estudi corresponents a les quatre facultats (Lleis civils i canòniques, Medicina i Arts) fossin edificades en un lloc alterós, sa i apartat del bullici de la gent. I com sabem, fou escollit el Pla de Sant Martí o dels Gramàtics, la zona més airejada de la ciutat. Ensenms, s'acordà de netejar i embellir els seus encontorns, és a dir, des del portal de Boters, al bastió i muralles de Rodamilans, fins a l'extrem occidental de la Suda.

També s'ordenà la desaparició de femers, cadàvers d'animals i tota mena de brutícia d'aquells indrets, de guisa que els estudiants no estiguessin exposats a contraure malalties per infecció o corrupció de l'aire, segons el lèxic de la terapèutica medieval. De la mateixa manera hom netejà la sèquia que passava vora els immediats monestirs de Sant Hilari i Sant

Francesc, així com les fossanes que hi havia entorn dels murs contigus al burg universitari. Altres mesures urbanístiques i d'embelliment foren adoptades als llocs denominats Eres de Sant Tomàs (camí de Montsó), raval de Sant Gili (vessant nord del Castell) i de Gayllac (Camp de Mart).

Vers l'any 1327 fou quan, com hem insinuat, Alfons el Benigne, fill de Jaume II, confirmà aquelles disposicions, fruit dels acords del Consell de la Paeria. Aleshores ja s'havien eliminat totes les basses de pluja, algunes utilitzades per a amarrar filasses de cànem, altres per a abeurar persones i animals a desgrat dels mosquits, i alguna com la de Predicadors vora un femer que els llauradors utilitzaven per a carner.

Només restaren dues basses en peu; la bassa major immediata a l'hospital de Sant Tomàs i la *bassa de la Suda*, situada aquesta sobre l'Estudi i confrontant amb la casa de l'ardiaca de Terrantona. La primera bassa fou netejada i proveïda de desguassos, mentre que la Bassa de la Suda, que rebia aigua de la Canal d'En Jaca (davallava de dalt la *roca sobirana* del castell del rei), va ésser embellida amb arbres i un ampit al seu entorn. I tot, per tal que els minyons de l'Estudi fruïssin d'un lloc d'esbarjo molt prop de llurs Escoles, durant les hores del descans.

Les providències de l'11 de juliol de 1340 i altres aprovades pel Consell de la Paeria, responien a aquella mentalitat a què abans al·ludíem. El trienni 1341-1344 la facultat de Medicina de Lleida era servida per maesse Anglons i durant el de 1346-1347 hi ensenyava mestre Jaume d'Agramunt, aquest fill de Lleida i autor del famós *Regiment de preservació a epidèmia e pestilència*. Ambdós mestres físics, sobretot el segon, influïren a moure les autoritats municipals perquè treballassin en pro de la sanitat pública. Jaume d'Agramunt escriví el seu tractat vers el 1348, el va adreçar als paers de la ciutat, i al poble de Lleida. Per tant no es tracta d'un text per a escolars, ni per a metges en exercici. És un llibre de divulgació mèdica. No dubtem que abans, encara que no consta en les actes, ja devia haver-se adreçat més d'una vegada al municipi amb normes i consells profilàctics. Ens hi referim més avall.

En la dada expressada de l'11 de juliol de 1340 els regidors de la Paeria, després d'aprovar unes ordinacions de caire urbanístic i de policia urbana, inclogueren a continuació certes prescripcions higièniques: ningú, ni veí ni veïna, no gosés de fer anar porcs per la ciutat, ni tan sols sota pretext de portar-los a mercat; en cap botiga de triperia hom no podria vendre budells i les menudències de vaca sense haver-les examinades abans els visors de la Paeria, sota una multa de dotze diners si hom fes el contrari; també quedava prohibit de vendre en la ciutat «ninguna bèstia, que per si meteixa sie morta, ni que sie sbalçada, ni malalta, i si algú la posarà a vendre sàpiga que perdrà aquella carn. El que la comprarà, a més de perdre la dita carn, pagarà dos sous de pena».

Els revisors de la carn i altres articles alimentaris eren designats per una junta de prohoms que més avant constituirà la *Prohomenia de la*

Salut, en la qual s'acostumava a incloure un metge, un cirurgià i un especier. Una centúria després, ampliada amb una nova càtedra la Facultat lleidatana de Medicina, es constituí el Col·legi de Metges, que perdurà fins al segle XVIII. Seran els facultatius idonis d'aquesta entitat universitària els que tindran a llur càrrec l'examen de botigues i obradors, d'acord amb el Protomedicat.

Jaume d'Agramunt en el seu tractat es queixa de les males condicions amb què es venien les hortalisses al mercat de Lleida. Les marmanyeres venien principalment al reng de la plaça de Sant Joan. Però al segle XIV el lloc autoritzat era l'anomenada *placeta de les Cols*, un racó darrera l'església parroquial de Sant Joan. D'aquesta parròquia (Cappont) era també veí el nostre epidemiòleg. Per això insisteix tant i es preocupa del seu estat sanitari.

El 28 d'octubre del mateix 1340, ateses les queixes del veïnat per la «mala odor» de les hortalisses de la dita placeta i «en lo racó vers lo cantó de l'obrador d'En G. Palau», la Paeria establí que cap revenedora no gosés de remullar la verdura venuda al carrer, ja que, a fi que apareguessin les cols més ufanes a la vista del públic, no paraven gens de compte a escampar per l'aire els mals olors, tot corrompent-lo. En això radicava la putrefacció que segons el parer de Jaume d'Agramunt produïa «epidèmia e enfecció». Aquells anys, igualment, la Paeria prohibí, com a mesura higiènica, que la carn només fos venuda a les carnisseries de la ciutat. També hom disposa sobre el bon estat de les especeries. I, per raons semblants, aleshores les revenedores d'hortalissa no podien tenir en llurs parades del reng, «ni erbadores, ni safranòries, ni porros per vendre».

Jaume d'Agramunt residia a la Pobra de Cappont, un raval de Lleida situat al marge esquerre del riu Segre, on avui hi ha el parc dels Camps Elisis. No sembla que es tracti, como alguns autors han suposat, d'aquell *maestre Jacme* que el 1304 fou cridat per anar a guarir el rei Jaume II que es trobava malalt a Calataiud, ja que no és probable que escrivís el seu tractat (1348) a una edat tan avançada. Potser era el seu pare. La família Agramunt o Agramont (amb aquesta grafia apareix aquest llinatge en els instruments medievals), donà bons metges i prestigiosos menescals a Lleida.

El llibre de Jaume d'Agramunt, escrit com hem insinuat per a mentalitzar el poble en qüestions d'higiene preventiva i sanitat individual i pública, fa una exposició de la matèria que tracta, amb conceptes clars, senzills i ben ordenats, tal com corresponia a un professor habituat a les tasques docents. Tot el text és entenedor, metòdic i expositiu.

És veritat que, com els altres físics i catedràtics de Medicina de la seva època, fonamenta els seus coneixements en autors antics clàssic (Hipòcrates, Galè), del món islàmic (Avicenna, Averrois, Almassor, Rasís) o cristians escolàstics (sant Albert Magne); però, quan parla de l'estat sanitari de Lleida i de les seves comarques, les observacions que fa són prò-

pies, fruit de la seva experiència. Són observacions que no desdiiuen de la ciència experimental moderna, llevat de certes afirmacions supersticioses, fruit de l'astrologia medieval.

És curiosa l'afirmació que fa respecte a la boira tan freqüent a Lleida durant els mesos de desembre i gener. Diu als seus ciutadans que és un fet venturós que tal fenomen meteorològic només es produeixi a l'hivern, car si aparegués a l'estiu seria causa de pestilència.

Amb gran encert considera com a causa de contagi entre els veïns de la ciutat la proximitat d'estanys, basses i altres indrets amb aigua estancada. I manté la creença que l'abundor d'arbres de gran alçària entorn dels poblats dificultava la circulació de l'aire corromput. Els àlbers (arbres blancs) del Cappont atreïen les mosques i altres insectes que són transmissors de malalties. *Mestre Jacme*, a més, creia que corrompien l'aire. Per això ens assabenta «que lo Cappont de Leyda, lo qual senyaladament és carrer pus mal sans que quants n'a en Leyda». I a continuació ens assabenta «que la ciutat de Leyda és stada pus sana d'estiu, després que en talaren los albers de Fontanet», una partida contigua al Cappont.

Igualment Jaume d'Agramunt denuncia la manca d'higiene i com a zona d'infeccions els indrets de Framenors, Predicadors i el raval immediat de Sant Gili, zona que veiérem endreçar el 1300 immediatament després de la publicació del privilegi fundacional de l'Estudi de Lleida, i que adesiara es veia plena de femers en tota la llargària d'aquell camí, entre eres, cabanes i conreus de vinya, que seguia sota el vessant septentrional del castell de la Suda.

Eren igualment causa de pestilència, segons el nostre epidemiòleg, l'aire ventós procedent d'un incendi, tant si es tractava d'un bosc com d'un camp sembrat, puix que la calor de l'ambient, sobretot si era a l'estiu, provocava corrupció i pestilència; la importació de viandes i queviures en mal estat o procedents de regions empestades, l'escampament de brutícies, i tot factor que afavoria la difusió de l'aire pestilencial i, àdhuc, certs fenòmens meteorològics lluminosos, com ara *l'estela comada*, el *dra*, la *cabra saltant* i tants senyals com un en forma de llança que aparegué una nit de l'estiu de l'any 1345. Així mateix hi contribuïen els canvis bruscs de temperatura.

Quant a l'higiene de carrers, places, mercats, albergs i establiments públics, sí que apareix ben clara i força evident la persistència de Jaume d'Agramunt a denunciar la manca de netedat a la Triperia i a l'escorxador. I és colpidora la seva estranyesa de veure que, en un punt tan notable i cèntric com era el carrer Major hi romania la Triperia i l'Escorxador, llocs d'infecció i sembradors d'epidèmia. I més encara quan el carrer és prop de la plaça de Sant Joan, lloc de venda de les cols, car l'olor de les fulles podrides de cols tenia la propietat de corrompre l'aire. Ho narra així el nostre metge:

«La cinquena rahó ha loch quant a la Triperia de Leyda e quant al Cap-Pont. E dont-me gran maraveylla com en tant assenyalat e tant notable

loch de la ciutat se sosté tan notable infecció. Encara hi pot haver altra rahó, en especial si per aventura lo carrer és prop plaça, on se ven hortalíça especialment cols, car olor de fuylles de cols podrides ha propietat de corrompre l'air».

Segons ell, les cases haurien d'obrir les finestres devers l'orient. Les cambres per a expellir l'aire corromput i pestilent caldria perfumar-les, fent-hi foc amb sarments, fulla d'olivera, espígol, romaní i altres plantes flairoses. Per a vestir recomanava llana fina, amb pells folrades de conill, llebre i rabosa; per a menjar hom hauria de preferir viandes caldes, verdura i fruita fresca, sense mai excedir-se, i si calia, pebre, mostassa, vi groc i vernassa. L'aliment, suficient i ben escollit.

La pesta negra que va assolar tot Europa a partir del 1348 arribà aviat a Catalunya per França. El mateix Jaume d'Agramunt n'assenyalà amb fidelitat cronomètrica l'itinerari. I el mestre lleidatà volgué deslliurar la seva ciutat del terrible flagell. Fou en va. Fins ell i tot en fou una víctima. A Lleida com a la resta del Principat les defuncions foren molt nombroses. El Llibre de la *Marmessoria de Pere de Sanahuja*, que hem consultat a l'Arxiu Capitular, ens diu que van ésser tantes, que aquell any no es pogueren recaptar els censals violaris.

Tanmateix, a mitjan 1348 la vida social, econòmica i municipal de Lleida, amb penes i privacions ja s'havia normalitzat. El Consell General de la Ciutat es reunia freqüentment des del juliol d'aquell any. En la sessió del 13 de novembre la Paeria acordava de pagar a la vídua de Jaume d'Agramunt l'import del *libre que ell féu*.

Una prova, desgrat de tot, que els consells mèdics de *mestre Jacme* havien estat escoltats i ensems aplicats pels regidors de la Paeria, ho és la proposta que els paers feren el 10 de juliol del mateix any, tot demanant que es fes de Lleida una ciutat bonica, neta i ben endreçada. El Consell General acordà que s'ordenés que els carrers s'endrecessin cada dia. I qui no ho fes hauria de pagar una multa de dotze diners.

Els professors que succeïren a Jaume d'Agramunt en la lectura de la Medicina a les aules de l'Estudi de Lleida, continuaren informant els paers a través de la prohomenia de la Salut. I un altre rebrot epidèmic sorgirà l'any 1380. Són els anys de mestre Ramon Fogaç i mestre G. de Carcassona, que omplen el decenni del 1380 al 1390.

Gràcies.

Dr. J. M. BATISTA I ROCA: Hem escoltat amb gran interès aquesta comunicació, que ens dóna una idea, sobretot, de la vida mèdica i sanitària de Lleida a la nostra Edat Mitjana. Demanaria ara al professor Scanu de l'Alguer que ens fes la seva comunicació. Ara s'ha posat de moda aquí al Rosselló, de dir-ne Catalunya Nord. Per consegüent, penso que dintre d'aquesta nomenclatura, de la qual no estic gaire convençut, l'Alguer representa la Catalunya de l'Extrem Orient. Teniu la paraula.